

על מוסר המלחמה

הטיעון המרכזי של המאמר הזה הוא כי אחריותו המוסרית של מתכנן מבצע אינה פחותה מאחריותם של הקברניט, של המפקד ושל המוציאים לפועל. לכן יש להשלים את הדגשים של תורת המוסר על מבחן הכוונה ועל מבחן התוצאה באמצעות שימת דגש על מבחן תהליך התכנון, שנמשך לרוב זמן רב ואשר מחבר את הכוונה לתוצאה

אל"ם (מיל') ד"ר שמואל גורדון

דיון נרחב בערכים הראויים להאיר את דרך ההתנהלות הצבאית בימי מלחמה ובימי רגיעה. אין כוונה לתאר כאן את תורת המוסר, את תולדותיה ואת התפתחותה. כמו כן אין עבודה זו עוסקת במידת המוסריות של המלחמה בכלל ובשאלת הצדקתה של מלחמה מסוימת בפרט, אם כי השאלות האלה הן בסיסיות וחשובות. המסה הזאת עוסקת בעיקר בסוגיות של מוסר במלחמה מוגבלת נגד טרור וגרילה. יש לזכור כי מוסר וחוק אינם מושגים זהים. העבודה הזאת עוסקת בהיבטים המוסריים ומותירה כר נרחב למשפטנים. הדרך שבה מציג וולצ'ר את שיטתו מתאימה לעבודה הזאת:

השיטה המתאימה לתורת המוסר המעשית היא באופיה שיטה של ניתוח אירועים. כיוון שאני עוסק בשיפוטיות ובצידוקים ממשניים,

בכוונתי להסתייע באירועים¹. העבודה דנה, בין היתר, בסוגיות מרכזיות כמו פעולות לא מוסריות, דגל שחור ופקודה לא חוקית בעליל, מנהיגות, דוגמה אישית, סירוב לשרת בשטחים, ניגוד ואחדות של מוסר מלחמה ושל אינטרסים, אחריות מוסרית של המטה המבצעי והשלכות השליטה בעם אחר. העבודה

נועדה לכל מי שרוצים ללבן סוגיות הנובעות מהמלחמה נגד הטרור – ובמיוחד לקצינים ולמפקדים בכל הדרגות וללוחמים בכל זירה וזרוע.

דילמות וכיווני מענה

שני ממדים ייחודיים בהוויה הצבאית מחדדים את הצורך בתורת מוסר בעלת משמעות יישומית עבור חברה צבאית לוחמת. הממד הראשון הוא העובדה שאחת ממשימותיהם של הלוחמים היא להרוג בני-אדם: לא רק רשות להרוג, אלא אף קבלת פקודה להרוג. בכך שונה חברה צבאית לוחמת כמעט מכל חברה אחרת. הממד השני הוא שמפקדים שולחים אנשים למשימות שבהן הם עלולים

המציאות המוסרית של המלחמה אינה נקבעת לפי הפעולות של החיילים, אלא לפי דרך החשיבה האנושית. משמע, שחלק ממנה נקבע לפי פעולתם של הוגי הדעות. מיכאל וולצ'ר, "מלחמות צודקות ולא צודקות"

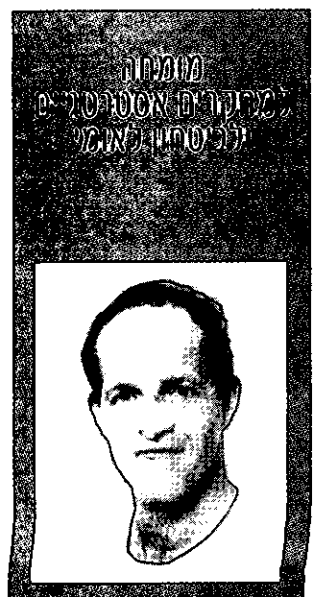
פתיחה

על מה חשבו החיילים שנאבקו ולא ירו במחבל בשערי אריאל באותן שניות ארוכות בטרם נפגעו ממטען החבלה שנשא על גופו? מהו החפץ הבלתי מוגדר שעומד צעיר לזרוק על המכונית העוברת בכביש? האם זו אבן שאפשר להבליג עליה או מטען נפץ שעלול להרוג את נוסעיה? האם האישה המבקשת לעבור במחסום היא אם הנושאת

בתיקה מזון לילדיה או שמא מחבלת הנושאת פצצה למרכז קניות ירושלמי? החייל נקרע בין מחויבותו לשמור על חיי האזרחים לבין מחויבותו לערכים ולמוסר הלחימה, אך עומדות לרשותו רק שניות ספורות כדי להחליט ולפעול. אין ביכולתו של דיון תיאורטי – ארוך ומורכב ככל שיהיה – כדי לספק מענה לשאלות מסוג זה. לכן עבודה זו, אשר מתכוונת להתמודד עם

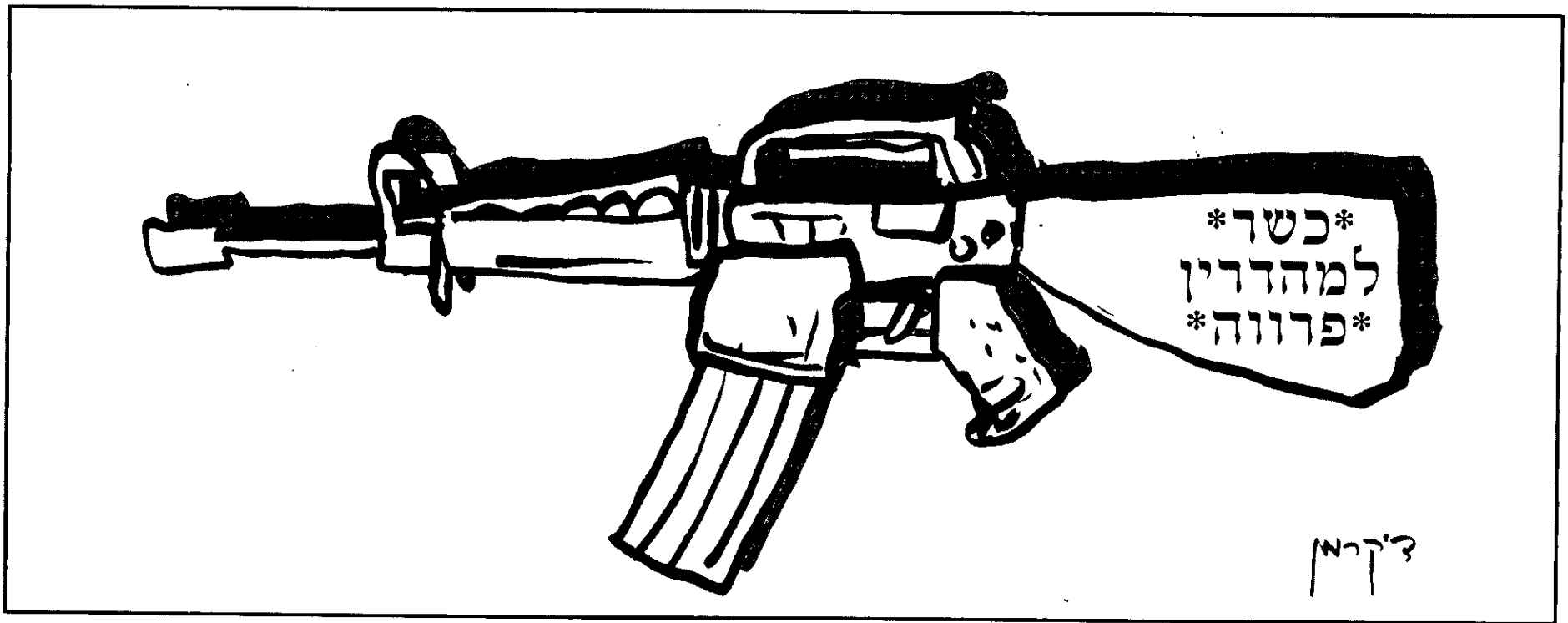
שאלות מעשיות, מתמקדת בסוגיות מוסר המטרידות אותנו כאן ועכשיו, דנה באירועים קונקרטיים ומנסה להכליל הכללות מוגבלות לעתיד.

הדיון בשאלות מוסר ומלחמה מתחבט בין היתר בשתי סוגיות מרכזיות: הראשונה, מידת הלגיטימיות והמוסריות של היציאה למלחמה – סוגיית "המלחמה הצודקת והלא צודקת". השנייה, מידת הלגיטימיות והמוסריות של הפעילות בלחימה – סוגיית "טוהר הנשק". הדיון הינו קטע ממסכת רחבה יותר של התרבות הצבאית המודרנית, האמורה להקיף

להיהרג. שני הממדים האלה אינם מאפיינים את כל החברה הצבאית, אלא רק חלק קטן שלה, ההולך ומצטמצם. שומה עלינו לבחון את עצמנו נוכח שאלות מוסריות קשות הנובעות מהשליטה בפלסטינים בכל הממדים:

הטמון בהן, מכשירים ומחנכים את המפקדים, כך שיוכלו להתמודד עם האתגרים הקשים העומדים בפניהם במלחמה. לצה"ל יש תפיסה ייחודית של המנהיגות, והיא מרכיב מרכזי בתרבות המבצעית שלו. המנהיגות של קבוצת הליבה (המפקדים המבצעיים) מבוססת על ההנחה

אידיאולוגיה, התנהגות, פקודות לא חוקיות, "דגל שחור", סף הציות והחוק הבין-לאומי. רוב הסוגיות קשורות לאחריות המפקדים בדרגים הגבוהים, אחריות המשפטנים והדרג המדיני. הם אשר קובעים את המסגרת הקונספטואלית, התיאורטית והמעשית להתמודדות עם האתגרים היום-יומיים של המפקדים בשטח, של הלוחמים ושל השומרים במחסומים. הם אשר גורמים לטיעונים של המתנגדים ושל המסרבים והם אשר אחראים לתת להם מענה.

צה"ל, שהחל להיות ער להלכי הרוח המנשבים בקרב האוכלוסייה ובקרב המתגייסים אליו, עיצב כמענה – בסיוע הוגי דעות, שהפעיל ביניהם היה אסא כשר – את ערכי התרבות והמוסר שלו במסמך שעבר כמה שינויים. המסמך, שנקרא "רוח צה"ל", אמור להיות מצפן בסוגיות של מוסר המלחמה. זהו מסמך חשוב, מנוסח היטב, אך אינו שלם וזקוק לשיפור מהותי.

מנהיגות

אחד הערכים החשובים של צה"ל הוא המושג "אחריי". לפיו תמיד הולכים המפקדים בראש חייליהם, מובילים את המבצעים וקובעים את נורמות הלחימה. המושג "אחריי" הוא חלק מערך המנהיגות. ערך זה הוא אחד החיוניים ביותר לכל ארגון צבאי. אומנם מרכיבים שונים של המנהיגות, כמו אחריות ודוגמה אישית, מופיעים ב"רוח צה"ל", אך אין הם ממלאים את מקום המנהיגות. מנהיגות היא הגלעין של התרבות המבצעית של צה"ל. בתוכה מקופלים אומץ לב, שיקול דעת, תבונה מקצועית והיכולת להוביל לוחמים, לפקד עליהם ולהחזירם בשלום. צה"ל רוכש ומפעיל מערכות נשק מתקדמות ומשוכללות. כדי להפעילן כיאות וכדי למצות מהן את כל הפוטנציאל

שחבריה הם מתנדבים, בעלי איכות אינטלקטואלית, בעלי מחויבות למדינה ולצה"ל ובעלי נכונות לסכן את חייהם בשעת הצורך. מנהיגות סינרגית אמורה לתמוך בעצמאות, ביצירתיות, בביקורת העצמית ובאחריות לתוצאות של המפקדים ושל הלוחמים ולחזק את המחויבות ההדדית שלהם. הרמטכ"ל עצמו קבע כי התפקיד המרכזי של המנהיגות הוא להוביל את הלוחמים לניצחון. עקרונותיה הבסיסיים לא ישתנו: יצירת האמון, הלכידות, היוזמה וההתחשבות האישית ימשיכו להיות משתנים מרכזיים בכל סוג של מנהיגות עתידית, והם שיביאו להצלחה בהשגת המשימות.

מנהיגות היא למעשה משפחת הערכים המרכזית ביותר. היא כוללת ערכים כמו פיקוד מבצעי, "אחריי", עבודת צוות, משמעת עצמית ומשמעת ביקורתית. הערכים האלה הם חלק מהדבק, ההופך את המפקדים לקבוצה מגובשת, המסוגלת להוביל ולמצות את הפוטנציאל של צה"ל בלחימה וברגיעה. אחד המאפיינים של מנהיג-מפקד הוא הבדידות בקביעת ההחלטות. יש שותפים לתכנון, שותפים לתהליך ושותפים לביצוע, אולם ההחלטה היא אקט הנקבע על-ידי היחיד, המנהיג. לכן חשוב כל כך ערך המנהיגות, אשר "חותך" את כל שדרת הפיקוד של צה"ל – ממפקד זוטא ועד לרמטכ"ל. מנהיגות מודרנית אינה וקטור חד-כיווני של אכיפת ציות ממפקד רם-דרגה למפקדים ברמות נמוכות יותר, אלא שיח אינטלקטואלי בין מפקדים ברמות שונות, אשר נשען על אמון ועל הכרה באיכות ובניסיון המבצעי של המפקדים.

אחריות המפקדים

הערכים, כפי שהם מנוסחים ב"רוח צה"ל", מכוונים אל "החייל". נכון שכל אנשי הצבא הם חיילים, אך המושג

וחיילים ומפקדים פועלים לפיו – המקצועיות תהיה מובנת מאליה.³

המענה לסוגיות המקצועיות מתבסס על גישה ערכית-מוסרית. כאשר צה"ל טוען שהוא הצבא ההומני ביותר, עליו למלא הצהרה זאת בתוכן. בפני הלוחם והמפקד בדרגות הביניים עומדות בעיקר שאלות הקשורות ללחיצה על ההדק. חיילים ומפקדים זוטרים שמבצעים או נותנים פקודות לא מוסריות אכן מואשמים ונשפטים. אך לא זו הדרך לשינוי משמעותי במצב. האחריות נמצאת בידי המפקדים בדרגות הגבוהות יותר. עליהם לבקר ולבדוק את התנהגות החיילים מול אזרחים פלסטינים במסגרת אחריותם הפיקודית. מוסר הוא חלק מאחריות המפקדים ולא איזשהו יעד מופשט. עליהם לדעת כי הם האחראים והם יתנו את הדין על מעשיהם של פקודיהם. אם המקרים חוזרים ונשנים בגזרת אחריות אוגדתית או פיקודית בתדירות גבוהה יותר מאשר באחרות – יישא באחריות מפקד האוגדה או אלוף הפיקוד. כאשר עוסקים בעיצוב הגישה הצבאית הכוללת – מגיעה האחריות למשרדו של הרמטכ"ל. הגישה הזאת למשמעות הפיקוד חייבת להיות מוגדרת על-ידי הרמטכ"ל. עליו להטמיע אותה בשטח ולתת דוגמה אישית בשעת הצורך, כמו הדוגמה שנתן בשעת מבחן של התמודדות על תפיסתו המוסרית מול הדרג האזרחי. אפשר להשיג שינוי משמעותי ומהיר בהתנהגות החיילים והמפקדים בכל שרשרת הפיקוד באמצעות הגדרה מחודשת של גישת הצבא לאוכלוסייה האזרחית בשטחים ובאמצעות הדגשת חשיבותו של מוסר הלחימה כקריטריון חיוני בהתקדמות המפקדים לרמות הגבוהות ביותר.

פוליטיקאים חוזרים על המנטרה: "הכיבוש משחית". אסור להיכנע לרעיון שאיננו יכולים להימנע מההשחתה הכרוכה בהחזקת השטחים. זוהי אחת הבעיות המוסריות הקשות הניצבות בפני מערכת הביטחון, המפקדים והחיילים בכל הרמות. בשלוש השנים הראשונות של האינתיפאדה לא הושם דגש מספיק על מתן פתרונות מעשיים לכל הקשיים והעוולות הנעשים בשטח. כנראה, עיקר הקשב והשיח במערכת נסב סביב סוגיות של ביטחון ושל מניעת פיגועים. נראה כי כל עוד נאלצת ישראל לחסום את דרכם של מחבלים לתוככי אזורים מיושבים ביהודים, יש צורך בתשומת לב מרבית למעשיו של כל חייל ולהתנהלות השוטפת של יחידות צה"ל באזורים עירוניים. אין זה תהליך דטרמיניסטי. אפשר להיאבק ולהפחית עד למינימום התנהגות לא מוסרית כלפי האוכלוסייה הפלסטינית.

מחויבות דיאלקטית

השיח הציבורי בנושא מוסר הלחימה אינו נפגש עם המערכת המושגית של אנשי הצבא, שאמורים להפוך אותו מתיאוריה למעשה. הפער נובע מכמה גורמים,

"חייל" מתייחס בעיקר לחיילים פשוטים. אומנם הערכים מיועדים לכל חיילי צה"ל, אך בעיקר לעמוד השדרה שלו, שהוא המפקדים והקצינים. ראשית, קבוצת המפקדים אמורה להיות חברת עילית, קבוצת איכות – הן מבחינת איכותם של כל מפקד ושל כל קצין והן כקבוצה בעלת משימות ותפקידים מוגדרים. שנית, הקבוצה הזאת אמורה להציב לעצמה סף גבוה של נורמות, של ערכים ושל ציפיות. כמו כן היא מניחה כי יוצבו בפניה תביעות גבוהות יותר מאשר מקבוצות אחרות. שלישית, זוהי קבוצה אשר מטפחת טכנולוגיות מתקדמות, משתמשת ומסתייעת בהן. למעשה, יש קשר חזק בין תאוצה טכנולוגית לערכי החברה והתנהגותה, וניתן לנסח ולמדוד בצורה כמותית יותר את המוטיבים הבסיסיים ואת ההישגים של החברה הזאת באמצעות הבנת השפעתה של הטכנולוגיה מחד והשימוש שנעשה בה מאידך. לסיום אצטט אילן גבוה, הרמטכ"ל לשעבר רב-אלוף חיים בר-לב:

"ככל שהמפקד בכיר יותר, נופל בגורלו לעיתים קרובות יותר להחליט על משלוח אנשים לתפקידים מסוכנים. נכונותם של המפקדים ללכת תמיד בעצמם לפני המחנה היא מקור הכוח המוסרי הדרוש להם לקבלת החלטות אלה".²

בקצה הפירמידה ניצב המפקד ברמה הגבוהה, שדרכו עוברות התוכניות, והוא המפעיל את הכוח בזמן אמיתי. הוא שנושא באחריות למטה המבצעי ולתכנונים, דהיינו לכוונות וכן לתוצאות שמשיג הכוח בשטח. אין פלא אפוא ששאלת מוסר המלחמה הגיעה אל שולחן הרמטכ"ל. זמן רב עבר עד אשר הגיעה התחושה בצה"ל שמוסר המלחמה אינו רק השאלה אם לירות או לא לירות, אלא שהעניין נוגע גם לאופן שבו אנו מנהלים את חייו של העם הפלסטיני. מוסר המלחמה שוב אינו רק מנת חלקו של החייל במחסום ושל מפקד פלוגת המילואים ואינו מנת חלקם של טייסי עבר מבולבלים, שמסרבים ללחוץ על הדק שאותו לא ליטפו עשרות שנים. לפתע, ללא התרעה, הגיעה השאלה אל הרמטכ"ל.

לכאורה, הוויכוח בין הדרג המדיני לבין הרמטכ"ל עוסק בסוגיה פרגמטית: האם יש תועלת גדולה יותר וביטחון רב יותר בהמשך בידוד האוכלוסייה הפלסטינית, כפי שממליץ השב"כ ומאמץ הדרג המדיני, או האם עדיפה גישת הרמטכ"ל, שלפיה המשך הלחץ יביא להתפוצצות, וכך ייצא שכרנו בהפסדנו. אולם אי-אפשר להתכחש לכך שבצד הגישה התועלתית ניצבת שאלה מוסרית כבדה מאוד: עד כמה מותר לנו ללחוץ את האוכלוסייה הפלסטינית כדי למנוע פיגועים? קשה מאוד לקבוע קריטריונים ברורים למתן מענה לדילמה הבסיסית הזאת בעבור הדרג המדיני, בעבור הרמטכ"ל ובעבור כל אזרח ואזרח. המענה נמצא בתפיסת עולמו של כל אחד מאיתנו. הרמטכ"ל קבע את עמדתו:

"אני רואה את הנושא הערכי-מוסרי כנושא מאוד חשוב, קודם כול כבסיס לצבא. המקצועיות היא אחר כך. אם הנושא הערכי-מוסרי הוא מוצק, בהיר וברור,

לדוגמה: למוסר היהודי יש נקודת מוצא ברורה: "לא תרצח", אלא אם כן "הקם להורגך השכם להורגו". אך בשדה הקרב, שבו אנו מגינים על חיי אזרחינו ונאבקים על דמותנו המוסרית, המציאות היא מאוד מורכבת, רבת גוונים ורבת מבוכות. אנו חדורי ודאות, כפי שהיינו במלחמת העצמאות ובמלחמת יום הכיפורים, שהמלחמה נכפתה עלינו. אנו מוכנים בכל רגע להפסיק את הלחימה בהסכמה הדדית. המטרה הראשונית של הלחימה שלנו היא למנוע קורבנות מבני עמנו. זהו התפקיד שמטילים העם הזה וממשלתו על הלוחמים. לעומת זאת, ארגוני הטרור רואים דווקא אזרחים, ובהם ילדים ונשים, כמטרות לגיטימיות כדי לערער את נחישותנו להתקיים במדינה הזאת. לשם כך אין הם בוררים בשום אמצעי ובשום דרך. ניגוד מהותי זה בין המוסר שלנו לבין המוסר שלהם, בין התרבות שלנו לתרבות שלהם, הוא אבן נגף אמיתית בפני הלוחם הישראלי. אלה ההורגים בנו אינם בהכרח גברים בשנות ה-20 וה-30. דווקא מכיוון שהם מבינים את גישתנו המוסרית כלפי נשים וילדים, הם שולחים אותם קדימה מצוידים במטעני חבלה או בנשק. האם נער בן 14, שנושא מטען על גבו, פחות מסוכן מגבר בן 30? הדילמה שעולה לעיתים באשר לקדימה של שתי המחויבויות אין לה מענה מלא במציאות התובענית והמשתנה כל הזמן. עלינו ליצור שיח ודיון פתוחים שיעניקו תשתית מכוונת למפקדים ולחיילים בעת הצורך.

היחסיות הבלתי נסבלת של הלחימה דורשת מאיתנו להציף לשיח המוסרי מושג שיאפשר ללוחמים לעצב מדדים מעשיים לדרך התנהלותם בלחימה. המושג הזה הוא מחויבות. עלינו להגדיר את המחויבות הבסיסית של צה"ל, של המפקדים ושל הלוחמים, וממנה לשאוב את דרך ההתנהגות. מוסר המלחמה טומן בחובו עיון דיאלקטי בשני סוגי מחויבות. יש לנו מחויבות בסיסית לחיי אזרחינו. בכל עת ובכל סימן שאלה זהו

הלוגו שאמור להנחות את תכנון המבצע הבא ואת בדיקות החייל במחסום. אך המחויבות הזאת אינה פוטרת אותנו ממחויבות לערכים הבסיסיים של החברה הישראלית, של החברה המערבית, של התרבות היהודית. המחויבות הזאת אינה רק מילה יפה. לאמיתו של דבר, גם היא תנאי להמשך קיומנו הלאומי. אוי לנו אם נאמץ לעצמנו את ערכי התרבות של האסלאם הפונדמנטליסטי הנלחם בנו. עלינו לזכור כי התרבות היהודית והערכים של החברה הישראלית הם נדבכים קיומיים כמו הקיום הפיזי שלנו. בקיצור: הלוחמים נושאים על שכמם את המחויבות לחיים ואת המחויבות לערכים. אין ניגוד מהותי בין שתיהן. המזיגה הנכונה ביניהן היא תפקידם של הוגי הדעות, של המנהיגים ושל המפקדים.

האחריות המוסרית של המטה המבצעי

הביקורת כלפי מפקדים וחיילים שאינם נוהגים באורח מוסרי כלפי התושבים הפלסטינים מתעלמת מאחריותם של קציני המודיעין ושל קציני התכנון המבצעי. אחריות מוסרית ומבצעית של המטה המבצעי אינה פחותה מאחריות המפקדים הפועלים בשטח. האבחנה של תורת המוסר בין מבחן הכוונה לבין מבחן התוצאה היא תיאורטית ומוגבלת מבחינת השלכותיה על שאלות מוסר עכשוויות. שיפוט מוסרי לפי הכוונה מתעלם מכך שגיבוש כוונות או תוכניות בז'רגון פוליטי וצבאי הינו תהליך מורכב. כאשר ברצוננו לבחון את הכוונות או את התוכניות מנקודת מוצא מעצבת, עלינו להקדיש תשומת לב רבה לתהליך גיבוש התוכנית, מכיוון ששורשי הרע והטוב נמצאים בעיקר בדרך הפתלתלה של עיצוב התוכנית. למעשה, לאחר גיבוש תוכנית נמשך תהליך של שיפור ושל תיקון התוכנית. אם כך, תהליך של גיבוש ושל שיפור תוכניות או כוונות אינו נפסק עד למועד הביצוע. שיפוט מוסרי לפי התוצאה מזניח גם הוא את תהליך הפיכת הכוונה לתוצאה. החיבור בין גדה של כוונה לבין גדה של תוצאה נעשה באמצעות גשר ארוך של תהליך מובנה או אינסטינקטיבי. התוצאה, לטוב או לרע, אינה חיה לעצמה אלא תלויה ומשועבדת לתהליך שגרם לה. לכן תורת מוסר מודרנית, אמפירית, מעשית וקונסטרוקטיבית

אמורה להדגיש את מבחן התהליך כמבחן נוסף למבחני הכוונה והתוצאה. מוסר הלחימה נחשב למעלה של הלוחם ושל המפקד, אולם לפי התפיסה של מוסר התהליך, אמור הערך הזה לתפוס מקום חשוב גם בתהליך העבודה של המטה המבצעי, של איסוף המודיעין והערכתו, של בחירת המטרות ושל תכנון המבצעים. דווקא משום שנמסרות לרשותם מערכות נשק המסוגלות לפגוע במספר

הביקורת כלפי מפקדים וחיילים שאינם נוהגים באורח מוסרי כלפי התושבים הפלסטינים מתעלמת מאחריותם של קציני מודיעין ושל קציני התכנון המבצעי

גדול של בני אדם, מוטל חלק נכבד מהאחריות על מתכנני המבצעים, על אנשי המודיעין ועל יתר המשתתפים בתהליך התכנון. שומה על המטה המבצעי לזכור את אחריותו ואת השפעתו על מוסר המלחמה. השאלה היא האם קציני המודיעין והתכנון עושים כמיטב יכולתם כדי להימנע ממבצעים נטולי רציונל אסטרטגי או צידוק מוסרי. לדוגמה: אם תקיפת ביתו של שחאדה בפצצה כבדה מאוד הייתה טעות בשיקול הדעת של המטה המבצעי, מה היה תהליך חקר הביצועים שהמליץ על אמצעי הלחימה הזה? מה היה התהליך המבצעי שהביא לתכנון תקיפה כזאת? מדוע הרשו קציני המטה לתכנון כזה לעבור את סף דלתו של הדרג הצבאי הבכיר? אנשי צבא חייבים להיאבק על דעתם בהקשר המבצעי והמוסרי. הרי לאמיתו של דבר, החלטות בעלות משמעות מכרעת

מתקבלות בשלבי המודיעין, התכנון וההמלצה ולא ברגע שבו ניתנת הוראת הביצוע.

מודיעין מדויק וזמין הוא תנאי לביצוע של משימות צבאיות ותנאי לביצוע נקי ללא פגיעה באזרחים. אולם לא תמיד המודיעין מדויק, לא תמיד הוא ממוקד דיו. אלה הן חולשות בסיסיות של המודיעין באשר הוא. הקושי הוא שאיננו יודעים מתי אינו מדויק. לכן מתמודדים המפקדים ומקבלי ההחלטות יום-יום ושעה-שעה עם השאלה האם לסכל פיגוע בעזרת מודיעין שכמעט תמיד אינו מספיק? קצין מודיעין וקצין תכנון אמורים ליזום, למיין ולנפות מטרות ראויות ותכנונים דרושים במסגרת תפקידיהם ללא שום פקודה או הוראה. הצעתי היא לא להסתפק בקריטריונים טכנו-טקטיים כמו היכולת להשמיד מטרה וסיכויי הפגיעה, אלא לכלול גם שיקולים ברמה צבאית גבוהה יותר – ברמה האסטרטגית וברמה המוסרית. אין בכך משום סירוב פקודה שלא ניתנה כלל. קציני מודיעין וקציני תכנון בכל הרמות מפעילים שיקול דעת ברמה גבוהה בלי שיתנו על כך את הדעת. הרי אין אחד שיציע לתקוף שגרירות בלב דמשק, ואין קצין תכנון שיתכנן זאת. מדוע? הרי קל לפגוע ולהשמיד אותה, וניתן כנראה לבצע זאת ללא נפגעים. הסיבה לכך היא כי כל עוד לא תינתן הוראה מפורשת – מטרה כזאת תיחשב לבלתי הגיונית. הקמ"ן שיציע אותה והמתכנן שיתכנן אותה יישלחו למקום אחר מחשש לשפיותם.

אנו מודעים לגודל אחריותנו כמבצעים, אך האם אנו מודעים לגודל אחריותנו כקציני המטה המבצעי? מובן שבנק מטרות ותוכניות מגרה מלווים ברשימת אילוצים ומגבלות, שאמורה למנוע את הוצאת התוכניות מהמגרה ואפילו את עצם תכנון קודם לכן. זוהי השיטה מאז ומתמיד: בונים ארגון ביורוקרטי גדול, שבו כל אחד עושה רק חלקיק מהמעשה הגדול, ולכן אין הוא מכיר בתוצאות מעשיו. הוא נוטה להפריד בין סמכותו לבחור איזה תכנון לעשות לבין אחריותו לאפשרות שהתכנון אכן ייצא לפועל. לפי מיטב הבנתי, המטה המבצעי מקבל אנשים טובים לא רק כדי שיתכננו היטב, אלא גם כדי שיקיימו ביקורת, בקרה, סינון וסלקציה של התכנונים.

הטיעון המרכזי הוא כי אחריותו המוסרית של המתכנן אינה פחותה מאחריותם של הקברניט, של המפקד ושל המוציאים לפועל. לכן יש להשלים את הדגשים של תורת המוסר על מבחן הכוונה ועל מבחן התוצאה באמצעות שימת דגש על מבחן תהליך התכנון, שנמשך לרוב זמן רב ואשר מחבר את הכוונה לתוצאה. המושג כוונה בתהליך הצבאי משמעותו החלטות הקברניט-המפקד בנוגע לכוונה הכללית, למטרת המבצע ולביצוע.

המושג תוצאה משמעותו התוצאות שמשיגים מבצעי הפעולה בממדים המבצעיים והמוסריים.

האומנם אלה הם שני תחומי האחריות היחידים? לא ולא. החלטות נקבעות לעיתים קרובות על-פי התכנון

המוגש לקברניט/מפקד. יכולת המפקד ברמות הגבוהות לבדוק, לשנות ולהציע תוכניות חלופות היא מוגבלת. המוציאים לפועל גם הם תלויים בתכנון. יכולתם לחרוג מהתכנון נמוכה, ואין ביכולתם להבחין בין תכנון לבין כוונה, שהרי הכול מופיע כמקשה אחת בפקודת המבצע. אם כך, התכנון משפיע על הכוונות ועל התוצאות גם יחד ולעיתים אף קובע אותן. לכן יש לו חלק נכבד ולעיתים מכריע באחריות המבצעית והמוסרית.

התכנון כולל את תפקידי המטה המבצעי – C^4I – החל מהצי"ח (הכוונת איסוף המודיעין) ובחירת מטרות וכלה בתכנון המבצעי, בחקר הביצועים ובבחירת אמצעי הלחימה. מבחינה ארגונית הוא כולל את גופי התכנון המבצעי ואת הגופים שמתכננים את איסוף המודיעין, שמעריכים את המודיעין ובוחנים את המלצותיו – כולל המטרות שעליהן הוא ממליץ.

פקודת מבצע מורכבת משני אלמנטים עיקריים: האחד – הכוונה והמטרה של המבצע. אותם קובע הקברניט/המפקד. האחר הוא הסעיפים הפרטניים של הפקודה – שהם רוב רובה. את אלה בוחנים וכותבים המתכננים וקציני המודיעין – לרוב ללא התערבות מעמיקה מצד רמות הפיקוד הגבוהות. לכן יש לרמה המתכננת אחריות מבצעית רבה הן להחלטה והן לתוצאה.

הזהות בין אחריות מבצעית לאחריות מוסרית

תהליך התכנון המבצעי כולל גם סוגיות מוסריות. דרכי הפעולה הספציפיות נקבעות על-ידי המתכנן עוד לפני החלטת הדרג העליון על מבצע מסוים ועל שיטת הביצוע, אך גם אחרי ההחלטה – בהתאם לשינויים בנסיבות. לכן כפי שלמתכנן יש אחריות מבצעית, כך יש לו אחריות מוסרית על פרטי התוכנית המבצעית, וכבר היה מי שאמר: אלוהים והמוסר נמצאים בפרטים הקטנים.

חלוקת האחריות

לכאורה, הקברניט/מפקד הוא בודד, הלוחמים מבצעים הם מעטים, ולכן אפשר לקבוע את אחריותם, ולעומת זאת המתכננים הם רבים, וקשה לקבוע מי מהם האחראי. כאשר אחריות מתחלקת בין אנשים רבים, היא עלולה לאבד משמעות.

האומנם יש רק קברניט/מפקד אחד? מיהו האחראי לכוונה? האם מפקד החטיבה, האוגדה, אלוף הפיקוד? או אולי הרמטכ"ל, שר הביטחון, ראש-הממשלה, הקבינט הביטחוני? או אולי כולם גם יחד? האמת היא כי גם אחריות הכוונה מוטלת על אנשים לא מעטים, כמו התכנון.

ויש עוד גורם שצריך להביא בחשבון: כפל התפקידים. כל מפקד הוא מתכנן כלפי הדרג שמעליו. מפקד אוגדה הוא מתכנן כשהוא מביא תוכנית לאישור ולהחלטה של אלוף הפיקוד, אך הוא גם מפקד על כוחותיו לפני המבצע,

במשך המבצע ולאחריו. כך הדבר בכל שדרות הפיקוד והתכנון – עד לראש-הממשלה.

תפקיד ייחודי יש לקצין האג"ם. מצד אחד הוא מתכנן, אך מצד אחר הוא גם מחליט, ובהיעדר המפקד הממונה הוא אפילו מפקד. בחיל האוויר ראש המבצעים וראש להק אוויר (רל"א) שייכים למטה המתכנן, אך מתפקדים גם כראש מוצב השליטה (רמשל"ט) – מפקד שלב הביצוע.

ככל שהפעילות פחות נוגעת ללחימה נטו ואינה כוללת ירי ושיגור טילים, כך פוחתת מעורבות הקברניט/מפקד ועולה אחריות המתכנן. למשל, מיקום מחסומים וגדרות הפרדה, ההחלטה על מספר המחסומים שיוצבו, רמת האיוש של המחסומים, אפיונם ובנייתם של נוהלי העבודה מול אוכלוסייה שאינה מעורבת בטרור – כל אלה הם שיקולים בעלי משמעות מוסרית מהותית בהקשר של הטיפול באוכלוסייה. בשיקולים האלה נמצא הלז של הפגיעה במוסר המלחמה ולא בלחימה בטרוריסטים ובמפקדיהם. החלטות רבות הקשורות לאוכלוסייה נקבעות בעבודה מאומצת של המתכנן. הקברניט/מפקד פחות קשוב לנושאים האלה ולרוב מאשר אותם באורח פורמלי בלבד.

שיקולים בתכנון שאינם קשורים למוסר הלחימה עלולים להשפיע מאוד על התוצאות בממד המוסרי. דוגמה אופיינית לכך היא רמת סיכון מתוכננת למבצע מסוים והשפעתה על התוצאות בממד המוסרי. זה מה שקרה בתקרית זייתון (11 במאי 2004): כוח נשלח להשמיד בתי מלאכה לייצור אמל"ח, ובמהלך הפעולה נפגע נגמ"ש, ונהרגו כל ששת חייליו. כדי לחלצם נכנס

כוח גדול, ובמהלך ניסיונות החילוץ נהרגו כמה אזרחים. למחרת קרה מקרה דומה על ציר פילדלפי – שם נהרגו חמישה חיילים. גם במקרה הזה התנהלה לחימה קשה בתוך אוכלוסייה אזרחית, והיא שילמה על כך מחיר יקר: נהרסו עשרות בתים, פונו מאות בני אדם, ונהרגו כמה אזרחים שלא היו מעורבים בפעולות

טרור. הלחימה הזאת לא תוכננה מראש. תכנון טוב יותר של שתי הפעולות היה מונע את הסתבכותן: החיילים לא היו נהרגים, והאוכלוסייה האזרחית לא הייתה נפגעת. שיקולי המתכנן בנוגע לרמת הסיכון לכוחותינו לא היו קשורים כלל לסוגיות של מוסר, אך קבעו שהתוצאות יהיו בסופו של דבר קשות מההיבט המוסרי.

יוזמה ועצמאות של המטה המבצעי

מערך המודיעין והתכנון המבצעי אמור ליזום, למיין ולנפות מטרות ראויות ותכנונים דרושים במסגרת תפקידם בהקשר המבצעי ללא הוראה מלמעלה. האם אנשי המערך הזה מסתפקים בקריטריונים טכנו-טקטיים כמו חשיבות המטרה, היכולת להשמדה וסיכויי

ההישרדות של כוחותינו, או שהם מביאים בחשבון גם שיקולים ברמה המוסרית?

דוגמה לגודל האחריות המוטלת על המתכנן היא פרשת ההפגזה בכפר כנא בלבנון (18 באפריל 1996): חוליית חיזבאללה ששיגרה קטיושות לעבר הגליל התמקמה ליד עמדת או"ם, שבה הצטופפו מאות אזרחים. כוח תותחנים ירה לעבר החוליה, ופגזים אחדים נפלו בתוך מחנה האו"ם וקטלו כ-100 אזרחים. מה היה התהליך שהביא לתכנון תקיפה כזאת? מדוע הרשו קציני התכנון לתוכנית כזאת לעבור את סף דלתו של הדרג הצבאי הבכיר? מדוע לא בחרו במטרות בטוחות יותר? זו האחריות הנדרשת מהמטה המבצעי.

יש הגורסים כי תפקיד המטה המבצעי הוא רק להציע חלופות ולהציג משמעויות. אבל האמת היא שהמטה המבצעי חייב להפגין יוזמה – ממש כמו המפקדים והמוציאים לפועל – וכי מרכיב חשוב ביוזמה הוא סינון ומיון מטרות ותוכניות העלולות לפגוע במוסר המלחמה. ההתמקדות במבחן הכוונה ובמבחן התוצאה מתעלמת מהצורך בבחינה מהפכנית של אחת מאבני היסוד של הצבא: טיבה של המשמעת. במסגרת "המהפכה בעניינים הצבאיים" – RMA – עלינו להכיר בסופה של המשמעת המסורתית. משמעת מסורתית עוסקת בעיקר בחובתו של מקבל ההוראה לציית, לבצע את האמור בהוראה ללא עוררין וללא ערעור, גם ללא קבלת הסבר, ואפילו כאשר ההוראה אינה חוקית (כך כתוב במסמך רשמי של צה"ל).⁴

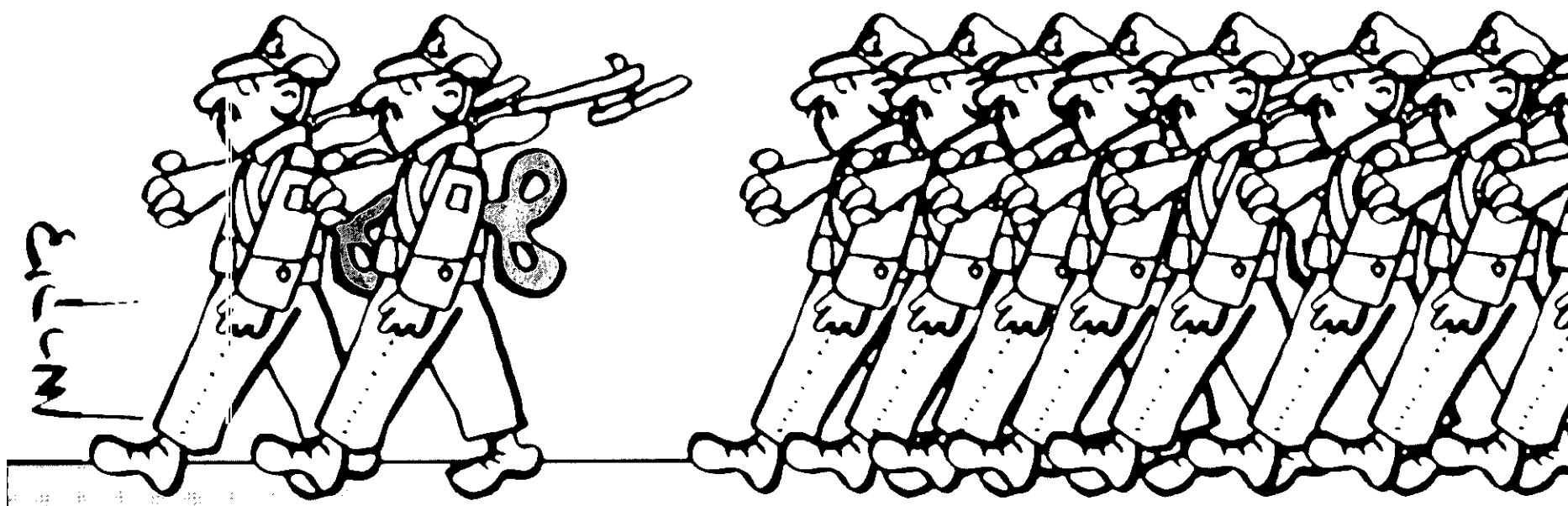
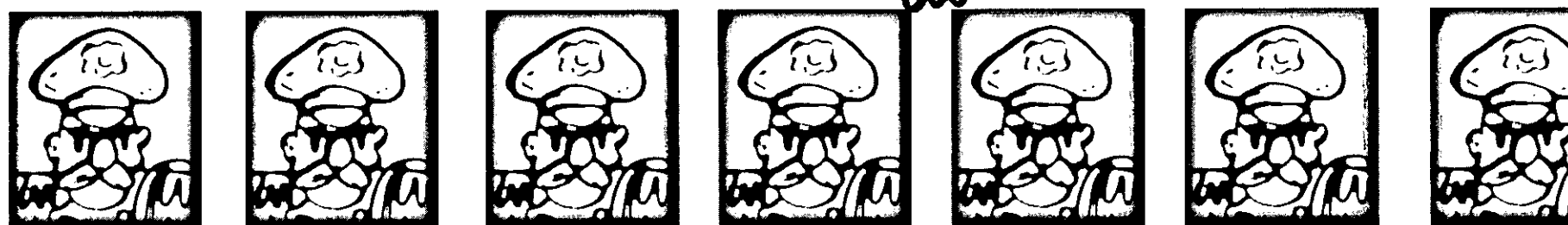
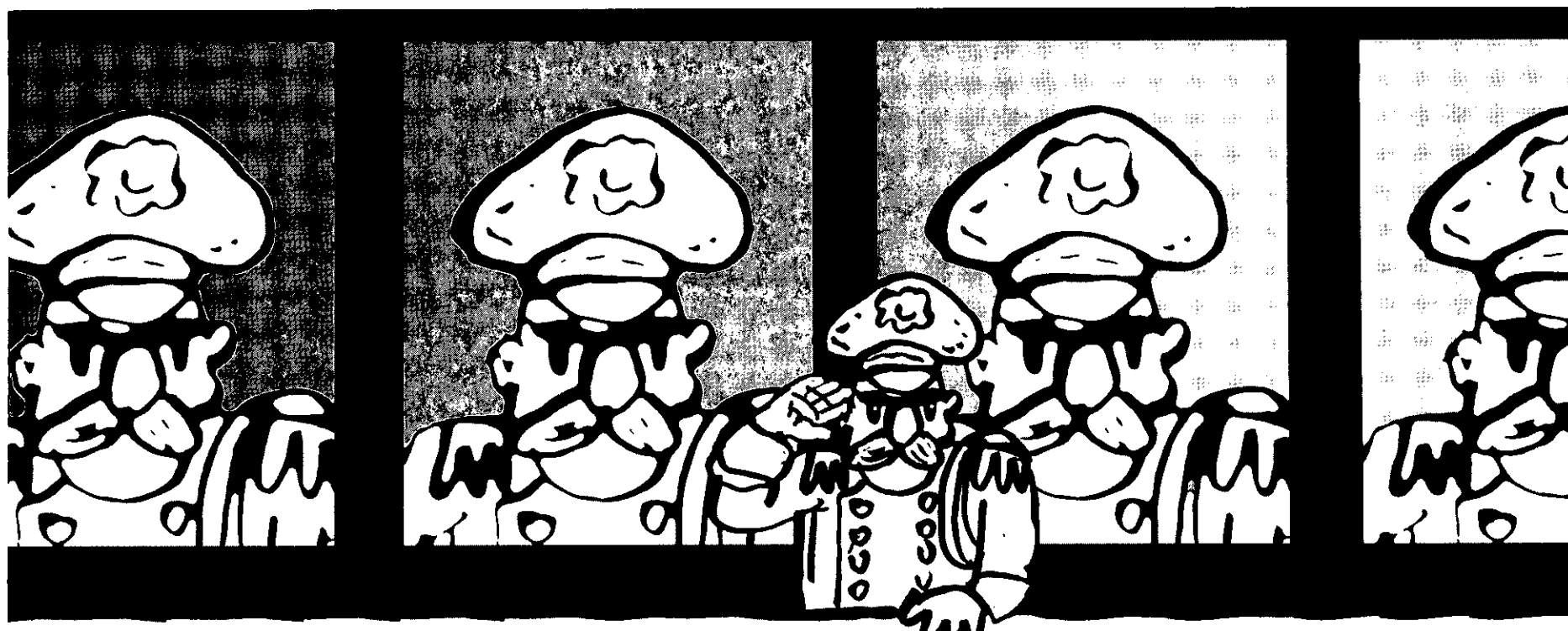
משמעת ביקורתית משמעותה כי זכותם של קצין ושל מפקד – מהרמטכ"ל ועד אחרון המפקדים –

המטה המבצעי חייב להפגין יוזמה כי מרכיב חשוב ביוזמה הוא סינון ומיון מטרות ותוכניות העלולות לפגוע במוסר המלחמה

המקבלים הוראה, לבדוק ולבקר אותה, להציע שינויים כאשר הדבר אפשרי ולעשות שינויים בעצמם כאשר הנסיבות אינן מאפשרות התייעצות במסגרת "חופש הפעולה של המפקד בשטח". עד עתה התייחסה המשמעת הזאת לממד המבצעי, אך יש ליישם אותה גם בממד המוסרי. אין זו רק זכותו אלא זו חובתו של המפקד לבקר

ולתקן את ההוראות. עלינו להטמיע בקרב המפקדים בכל רמות הביצוע, את חובתם לאמץ את המשמעת הביקורתית.

כיום מקובלת הקביעה כי אסור לקצין לציית רק במקרה שהוא מקבל פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל. אולם התנאים השתנו, וכיום יש לקבוע כי לפחות קצינים ומפקדים יבצעו רק הוראות חוקיות בעליל. השינוי הוא מובהק ומשמעותי, שכן הוא מונע התנהגות שמצויה בתחום האפור. מבקרי השינוי הזה טוענים כי הוא מעמיס על המפקדים דילמות קשות מנושא, וכי הדבר עלול לפגום בלחימה שלהם. היו משפטנים שטענו כי כדי שהרמה הטקטית תוכל להילחם ביעילות, יש לסלק מדרכה דילמות מורכבות ולתת לה רק כללים פשוטים. אחד

שאינן די הוכחות. מורמים מעם יצאו בעור שיניהם ועוד אמרו תודה ליועץ המשפטי, לאחר שלא נמצאו "הוכחות מספיקות" לאשמתם, מכיוון שמבחן החוק והמשפט הוא ההוכחה ולא האשמה.

המסקנה הבלתי נמנעת היא שמוסר וחוק אינם זהים. כפי שכבר צוין, אחת מהנחות היסוד שעליהן נשען שלטון החוק היא כי אדם אינו אשם כל עוד לא הוכחה אשמתו. לעומת זאת, מבחן מוסרי הינו ברמה שונה. פגיעה במוסר אינה זקוקה לספרי חוקים עבי כרס ולמסכת ראיות מפותלת. קנה מידה מוסרי הוא ערכים אוניברסליים וערכים ייחודיים לחברה שבה חי האדם. לכן אדם יכול לעבור את מבחן בית המשפט פעמים רבות, אך להיכשל במבחן המוסרי.

יתר על כן, החוק מעצם טבעו הוא פסיבי, בעוד שהמוסר הוא אקטיבי. רוב החוקים רק מגדירים מה אסור לאדם לעשות. אדם יהיה בסדר מבחינת החוק אם הוא יציית לחוקים, אבל זה לא יהפוך אותו לאדם מוסרי. ערכי מוסר כוללים הרבה מצוות עשה, כמו לחבוש חייל אויב פצוע בשדה הקרב ולתת יחס נאות לאוכלוסייה כבושה – אפילו במחיר סיכון מסוים. סף החוק הוא

הכללים האלה – לטענת אותם משפטנים – הוא שההוראות הן תמיד חוקיות ותמיד חכמות.

השליטה בעם אחר הורסת הרבה חלקות טובות. כדי למנוע או לעכב את ההרס הזה עלינו לשנות גם את גישתנו לחוקי המלחמה. חובת נותני ההוראות לוודא שהן חוקיות בעליל, וחובת המפקדים בדרג הביצוע לוודא זאת. למעשה יש לאמץ מושג אשר כבר רווח במקומותינו זה זמן רב: אם יש ספק, אז אין ספק. כלומר, אם יש ספק בנוגע לחוקיות ההוראה, אז אין ספק שאסור לבצע אותה.

ההחלטה שהכול שפיט ניטרלה אמות מידה ערכיות. היריבים הגדולים של תפיסת האחריות המוסרית הם בית המשפט העליון ונשיאו אהרון ברק אשר קבעו כי הכול שפיט. כאשר המבחן של כל מעשה הוא בית המשפט, אין טעם והשפעה לשיפוט ערכי. הבעיה היא שבית המשפט דורש הוכחות חד-משמעיות, ולכן הופך לעיתים בית המשפט לבית מחסה לעברייני מוסר, משום שאינן די הוכחות לאשמתם. יתר על כן, המשטרה האזרחית והצבאית ולאחריה הפרקליטות אינן מגישות לעיתים קרובות תביעות לבית המשפט באותו נימוק –

פסיבי ומחייב אי-עשייה, בעוד שסף המוסר הוא אקטיבי ומחייב עשייה.

חשוב להדגיש כי ישנה זהות וחפיפה בין מוסר לאינטרס, בין אחריות מבצעית לאחריות מוסרית. הדרג המתכנן חייב להיות עצמאי ויוזם בשיקולי מוסר כמו בשיקולים מבצעיים, והמשמעת הביקורתית חייבת להיות נר לרגלי המתכננים. ועלינו לדרוש מכל רמות הפיקוד לציית רק להוראות שהן חוקיות בעליל.

לכן עלינו לפתח ולהרחיב את הכללים למיון ולניפוי מטרות ולקבוע אילוצים ומגבלות להפעלת התוכניות. כאשר הכללים האלה יהיו ברורים, לא תהיה בעיה לקציני המודיעין והתכנון. לא על כל מטרה יש לקיים דיון אסטרטגי, אולם על כללי הבחירה והמיון יש לנהל דיונים ולתת הנחיות. ייתכן שהמטה המבצעי מתעלם במידה מסוימת מגודל אחריותו, ולכן אינו ממיין ואינו מבקר במידה מספקת. הוא נוטה להפריד בין סמכותו לבחור מטרות ולבחור מה לתכנן לבין אחריותו לאפשרות שהמטרות האלה אכן יותקפו. "הרי התכנונים הם רק למגרה". ובכן, תפקידו של המטה הוא גם למיין את התכנונים בהתאם לקריטריונים רבים, וביניהם גם אלה שעמדתי עליהם. מאחר שקציני מודיעין מעורבים עד לצווארם גם בתכנון וגם בהוצאה לפועל, גדלה אחריותם פי כמה.

פרשת חיסולו של שחאדה היא רק משל לרעיון שאני מעלה לדיון, והוא מידת האחריות של המטה המבצעי. רעיון זה אינו חי בזכות עצמו. הוא פועל יוצא מתפיסת עולמי שנוסחה בספרי "מנהיגות אווירית": הנחיית היסוד להתנהגות ולחשיבה של קבוצת המפקדים בצה"ל היא "המשמעת הביקורתית", ולפיה לכל מפקד ישנה הזכות, ואפילו החובה, לבחון, לבקר ולשפר את ההוראות שניתנות לו. חובתו של כל מפקד ושל כל קצין מטה מבצעי היא להפעיל ביקורת עצמית על ההוראות שהוא נותן ועל "רוח המפקד" שהוא מקרין.

מוסר ואינטרסים

ההנחה הסמויה, הנמצאת בבסיס העיון במוסר המלחמה, היא כי יש ניגוד חריף בין המוסר לבין האינטרס. לכאורה, מוסר הלחימה בולם את היעילות המבצעית. אסור לקבל ההנחה הזאת ללא בדיקה.

ישראל תשיג את ההישגים המרביים האפשריים דווקא על-ידי הפעלה מאופקת של כוחה הצבאי. חזינו בשנה שעברה במתקפת "ההלם ואימה" של האמריקנים על בגדאד. להבות האש ותמרות העשן שעלו השמימה הדליקו אצל הכתבים, המגישים, המראיינים והמרואיינים התלהבות בלתי רגילה, כאילו חזו בסרט המועמד לפרס האוסקר. כבר בלילה הראשון פגעו כמה טילים בכפר

כורדי שליו והרגו עשרות בני אדם; טילים אחרים בכלל טעו במדינה והגיעו עד איראן. על מי רצו האמריקנים להטיל אימה ופחד? על ראשי השלטון שנמצאו עמוק מתחת לאדמה? על משמר הרפובליקה שהיה בתחילה בכלל מחוץ לטבעת ההפצצות? או אולי על האוכלוסייה שכלל לא הייתה שייכת למלחמה, ושאותה בעצם רצו האמריקנים "לשחרר"? גם מלחמה צודקת אינה מצדיקה שימוש בכל האמצעים.

חוסר הרגישות שאיפיין את סיקור המלחמה בעיראק בתקשורת הישראלית עלול להתפשט גם לתרבות הלחימה שלנו, ולכן יש לבקר את מתקפת "ההלם והאימה" – לא כדי לחנך את ארה"ב, אלא כדי לשמור על הרגישות שלנו.

האינטרס של ישראל דוחה שימוש בחיל האוויר למבצעי "הלם ואימה". ארה"ב היא מעצמת-העל היחידה בעולם, ולכן היא יכולה לקבוע לעצמה מטרות מלחמה מוחלטות כמו הכרעה והכנעה ולהפעיל את מלוא כוחה הקונוונציונלי. ישראל הקטנה, לעומת זאת, חלשה מבחינה מדינית, תלויה מבחינה כלכלית ורגישה לסנקציות, ולכן אינה יכולה לקבוע לעצמה מטרות מוחלטות ואינה חופשית להפעיל את כל כוחה, כי התגובה הבין-לאומית תהיה חמורה וקשה. במילים אחרות, הרווח ברמה הצבאית ייצא בהפסדו ברמה המדינית. הרעיון המרכזי הוא: האמריקנים מסוגלים להפעיל את מלוא כוחם למשימות "הלם ואימה". ישראל תשיג הישגים מרביים דווקא באמצעות הפעלה מאופקת של כוחה הצבאי. אסור ששיכרון העוצמה יתורגם לסחרור בהפעלת הכוח.

**המנטרה "הכיבוש משחית"
מניחה בתוכה שאיננו
יכולים להימנע מההשחתה
הכרוכה בהחזקת השטחים.
אסור להיכנע לרעיון הזה**

אמון העם בצה"ל

המנטרה "הכיבוש משחית" מניחה בתוכה שאיננו יכולים להימנע מההשחתה הכרוכה בהחזקת השטחים. אסור להיכנע לרעיון הזה, שכן אין זה תהליך דטרמיניסטי. אפשר להיאבק ולהפחית עד למינימום התנהגות לא מוסרית כלפי האוכלוסייה הפלסטינית.

שתי החלטות שקיבלו מפקדים בכירים בצה"ל ייתכן שמשקפות הלך רוח מאוד לא סימפטי. החלטה אחת התקבלה לאחר חקירה, כאשר הוגש כתב-אישום נגד מג"ד מילואים, שלפיו התעלל בפלסטיני והשתמש באישה כמגן חי. כמה מקציניו ביקשו לא לשרת תחת פיקודו. מפקד האוגדה דחה את טענתם בנימוק שכל עוד לא הורשע, אין מקום להשעותו מתפקידו. זה זמן רב מתקיים דיון ציבורי בשאלה באיזה שלב בהליך המשפטי חייב אדם להשעות את עצמו או חייב הארגון להשעותו.

בשירות הציבורי מקובל כי כשמוגש כתב-אישום, ההשעיה היא מחויבת המציאות. לדוגמה: כאשר הוגש

לתגובות וליוזמות של המנהיגות הצבאית יש משמעות מחנכת, כי הן ממחישות למפקדים ולחיילים בשטח מהו מעשה חמור ומהו מעשה חמור פחות. הלוחמים ומפקדיהם – יותר משהם מקשיבים לנאומים ולהצהרות מפיקים את התובנות שלהם מעשייה ומהחלטות פרקטיות. המסר שמשדרות שתי ההחלטות האלה עלול להחריף את התופעות הקשות במקום למנוע אותן ולפגוע באמון שהעם רוחש לצה"ל. לכן האמירה של הרמטכ"ל חשובה מאוד לקשר ולאמון בין העם לבין צה"ל:

"אכן התגלו בתוך הצבא אירועים, גם במסגרת הלחימה, של ביזה או התעמרות או פגיעה ברכוש שלא לצורך, וגם בשגרה, תופעת ההתעללות, שלצערי הביאה אותנו לאבד חייל, ואני רואה צורך לטפל בזה ביד קשה".⁵

דגל שחור ופקודה לא חוקית בעליל

בעליל פירושו במפורש, בבירור. אם אדם מבין ויודע שפקודה אינה חוקית – משמעות הדבר שאינה חוקית בבירור, בעליל. מדוע מעמיסים על החייל ועל הקצין מושגים שאין הם מבינים? יש לי חשש

שהעולם המשפטי משתמש במושגים כמעט ספרותיים מכיוון שאינו מעז להגדיר הגדרות חדות וברורות. האם ראיתם הבדל בין מספר המתרחצים בחופים עם דגל אדום ובחופים עם דגל שחור? הדגל אינו מרתייע רבים הן במשל והן בנמשל. דגל

שחור הוא משל גרוע ובוודאי אינו יעיל לחייל טרוט עיניים לאחר 48 שעות ללא שינה, כשהוא נדרש להבין כי הפקודה "אין לתת לאף מכונית לעבור במחסום" אינה חוקית. בעליל רק כאשר מגיע שכיב מרע באמבולנס.

הקושי גדל כאשר היריב כבר השתמש באמבולנסים להובלת מחבלים ופצצות. לכן ההגדרה המעורפלת של הסוגיה הזאת היא במידה רבה בריחה מאחריות של הדרג המשפטי העליון בצבא ובמדינה וכן התחמקות מאחריות של הדרגים הפיקודיים העליונים. כמעט לכל מצב ספציפי אפשר למצוא פתרון ספציפי.

לדוגמה: במקרה של שכיב מרע או של אישה שכורעת ללדת, יש להעביר את החולה ולא את האמבולנס באמצעות רכב ישראלי. לא בכל שעה מגיע גוסס למחסום, ולכן פתרון כזה אינו תלוש מהמציאות.

סוגיית החוקיות

הטענה הבסיסית היא כי שליטה בעם אחר אינה חוקית, וכי רבות מפעולותינו אינן עומדות במבחן החוק הבין-לאומי ובמבחן האחריות שהוא מטיל על מדינה המחזיקה בשטח לא לה. יש פעולות המותרות כלפי מדינה עוינת ואינן מותרות כלפי אוכלוסייה כבושה. לעומת זאת ישנן פעילויות מבצעיות, כמו פגיעה במחבלים ובמפקדיהם

כתב-אישום נגד אחד השרים, הוא נאלץ להשעות את עצמו מתפקידו. והנה במקרה הנוכחי פסק מפקד האוגדה אחרת. אין לי עניין בדיון המשפטי, אלא במשמעות המעשית של החלטת האוגדנר ובהשפעתה על אמון העם בצה"ל.

כאשר מוגש כתב-אישום, יש מקום להשעיה עצמית או פיקודית של הצבא עד לבירור מהיר ככל האפשר, אלא אם כן נגרמת פגיעה מבצעית קשה. עלינו לזכור שפרק הזמן של הליך משפטי צבאי ושל גזירת העונש הוא קצר לאין ערוך מהליכים אזרחיים. במקרה שלפנינו – של מג"ד המילואים – אפשר היה לסיים את התהליך בין מחזור מילואים אחד לאחר, כך שהשעיית המג"ד – אילו ננקטה – הייתה בפועל קצרה מאוד. כשאין בהשעיה משום פגיעה ביכולת המבצעית של צה"ל, המשמעות של ההחלטה היא שאין רואים במעשי המג"ד פגיעה חמורה במוסר הלחימה. בצבא קיימת לעיתים קרובות הדילמה אם להגיב בחריפות ו"להפסיד" קצין ולוחם מצוין או להגיב במתינות ולהמשיך למצות את כישרונותיו של הקצין. אולם היום, כאשר ברור שהמלחמה תימשך עוד

זמן רב, אין לצה"ל ברירה אלא להגיב בחריפות כדי למנוע את המשכן של תופעות הנובעות מטיבה של המלחמה הזאת וכדי לחסוך בתגובות חריפות יותר בעתיד. לאור מקרים לא מעטים שקרו באחרונה, כיצד עומדת במבחן הצהרת הרמטכ"ל כאשר מפקד שעומד לדין על מעשה לא מוסרי ממשיך לפקד?

מקרה נוסף של תגובה הפוגעת באמון העם בצה"ל, אשר חורג מעולם התוכן של המלחמה בטרור, הוא המלצת אלוף פיקוד בעקבות מותו של חייל כתוצאה מ"טרטור" במתקן אימונים. הטרטורים מלווים את צה"ל זה עשרות שנים. כל המאמצים לחסל את התופעה הזאת עלו בתוהו. למרות גינויים חריפים של מפקדים בכירים ממשיכים מדריכים ומפקדים זוטרים לטרטר את חייליהם, ואין בולם ועוצר. והנה, אפילו לאחר שנגרם מותו של חייל, המליץ האלוף הממונה (שבדק את הארגון שנמצא באחריותו שלו) המלצות פיקודיות, שלכל היותר יגבילו את קידומם של המפקדים האחראים למות החייל. לא ייאמן.

חיי החיילים שמתגייסים בגיוס חובה לצה"ל הם פיקדון יקר ביותר. נכון, בלחימה אפשר למות, וגם באימונים מבצעיים קורות תקלות טכניות ומבצעיות התובעות קורבנות. אולם אין סליחה על מותו של חייל כתוצאה מהתעללות (טרטור). העונש על כך חייב להיות חמור, אך קודם כול, אין מקום בצה"ל למי שאחראים למקרה כזה. לא רק כענישה, אלא כדוגמה מחנכת ליחס של צה"ל לטרטורים. שימו לב: פקיד בנק שמועל בפיקדונות של לקוחות נידון לכמה שנות מאסר ומסולק ממקום עבודתו, בעוד שהאחראים למות חייל ממשיכים כמעט כרגיל.

כדי למנוע או להפחית את הפיגועים, ששומה על זרועות הביטחון לעשותן כדי לשמור על ביטחון אזרחי ישראל. אם כן, יש ניגוד בין החוק הבין-לאומי לבין הפעולות החיוניות לשמירה על ביטחון ישראל. מה הפתרון? הכיוון שמאפשר להתגבר על ניגוד אינהרנטי זה הוא אקט מדיני מהפכני: הכרזה שהרשות היא יישות מדינית בגבול זמני. כך, לפחות בשטחי A, יהיו תושבי הרשות אזרחים של יישות מדינית שתהיה אחראית לכל הפעילויות העוינות שלהם כלפינו. הפעולות שלנו תהיינה חוקיות, מכיוון שבמצב מלחמה, המוגדר היטב בחוק הבין-לאומי, יש מרחב פעולה גדול ליריבים, ובמיוחד למדינה מתגוננת, כפי שרוב אזרחי ישראל רואים את מדינתם.

הסירוב לשרת

מדי פעם עולה לראש סדר היום נושא הסירוב לשרת בשטחים מנימוקים מוסריים. הסירוב לשרת הפך לנושא "לוהט" בשיח המוסרי הצבאי. יש ניגוד בין תופעת הסירוב לבין הגורמים לה, שיש לטפל בהם. מרבית המסרבים ו"הטוענים הרבניים" שלהם נמצאים בלחץ אמוציונלי ובדיסוננס קוגניטיבי חזקים, כך שנדרשת התמודדות מסודרת עם מערכת ההנמקות המעורפלות שהם משמיעים.

סוגיית הסירוב לשרת היא אידיאולוגית בחלקה. יש

אנשים טובים בעלי השקפה אידיאולוגית שאינה מאפשרת להם לסייע למה שנקרא בעיניהם כיבוש. תפיסת עולם אידיאית היא לעיתים "גדולה מהחיים". בני אדם מתו בהמוניהם למען רעיון, למען תפיסת עולם. בני העם היהודי מתו יותר מכל עם אחר למען קידוש השם ולמען רעיונות

אוניברסליים כמו המרקסיזם באירופה או הליברליזם בארגנטינה. הדרישה מאזרחים בעלי אידיאולוגיה שונה בתכלית לנהוג לפי החוק היבש לא תעמוד במבחן המציאות, מכיוון שאזרחים כאלה מוכנים לשבת בכלא ללא היסוס. אין תועלת בדרישה לגזור גזרה שווה לכולם. אנו חיים בחברה הטרוגנית, מפולגת, ללא אפשרות לגשר על קיצוניות מסוגים שונים: חרדים ואתאיסטים, קיצונים מימין וקיצונים משמאל, ערבים ויהודים. במקום לקרוא כל בוקר לאחדות, שאין לה סיכוי, מוטב שנטמיע את התובנה שחברה מפולגת חייבת לנהוג ברגישות ובהבנה בסרבנים מטעמי מצפון. הישענות מוחלטת על החוק, שקובע כי צריך לעשות מילואים בשטחים כשבא זימון – אינה מתאימה. יש לנהוג באופן גמיש ואחראי: מי שמבקש לא לשרת בשטחים, יש לבדוק את מניעיו, וכשהבקשה נובעת ממניעים אידיאולוגיים, יש להיענות למבקש ולהציבו בגזרות לבנון או סוריה. כך גם אם ניאלץ לפנות התנחלויות: תהיה זו אווילות להציב לכך דווקא חיילי מילואים בעלי אידיאולוגיה של ארץ-ישראל השלמה. נראה שהחוק היבש אינו מכשיר יעיל עבור אזרחים בעלי אידיאולוגיות קיצוניות.

לא מכבר יצא לאור ספר על מלחמת לבנון⁶, שכולל ראיונות עם אנשי צבא, ובהם גם טייסים שמתארים התנהגות מוסרית והימנעות מפגיעה באזרחים, אך טוענים כי זו הייתה התנהגות יוצאת דופן ובניגוד למדיניות חיל האוויר. הרוח הנושבת מהראיונות היא התקפה לא מרוסנת על חיל האוויר ועל צה"ל, שהם נטולי "בלמים מוסריים" ושקועים "בביצוע אטום ואוטומטי". הסיפור של שלושת הטייסים אומנם חשוב, אך התמונה המתקבלת אינה מתארת נכונה את ההתמודדות המורכבת של חיל האוויר ושל צה"ל כולו עם שאלות של מוסר המלחמה בתנאים הקשים של מלחמת לבנון. טייסים לא מעטים במלחמה זו לא "החטיאו" או התחמקו, אלא נמנעו מתקיפה, חזרו עם החימוש או זרקו אותו בים כשאסור היה לנחות איתו מטעמי בטיחות ודיווחו על כך ללא פחד. הם זכו לגיבוי מלא ממפקדת החיל. מייד עם תחילת ההתנגשות בין הנחיות כוחות היבשה לבין התרבות של חיל האוויר שאין לתקוף מטרות אזרחיות ללא אבחנה, נטל לידיו מפקד חיל האוויר, דוד עברי, את הרסן. מאותו שלב ואילך הכוחות על הקרקע סיפקו מטרות, אך כל תקיפה נזקקה לאישורו של מפקד הזרוע. ההחלטות לא לתקוף היו פרי מדיניות כוללת ומכוונת, שמנעה באופן שיטתי ומבוקר את הסכנה לפגוע באזרחים. ביטוי בלתי אמצעי לכך נמצא במכתב שנשלח אל אלוף

עברי לאחר המלחמה:

**הסירוב לשרת
בשטחים הפך
לנושא "לוהט" בשיח
המוסרי הצבאי**

גולת הכותרת של פיקוד המבצעי היתה מבצע של"ג. שילבת בצורה נבונה ביותר תעוזה והתאפקות, כך שלרוב לא עברו המטוסים שום קו אדום. ועוד משהו שעד היום כמעט

לא דובר בו: אם היינו עונים על דרישות הצבא הירוק, הרי שבסוף המלחמה היה מוטל כתם שחור על חיל האוויר בפרט ועל המדינה בכלל כמשמידי ערים וקוטלי מסות של אזרחים חפים מפשע. נדמה לי שלזכותך יש לזקוף את הבלימה המתמדת של כוונות אלה ואת השמירה על מוסר הלחימה, מבלי להגיע לעימות חזיתי ופומבי. כך נוכחנו לדעת כיצד ניתן בשקט וללא תרועות מחאה למנוע פעולות לא שקולות. הייתה זו הדרכה טובה ביותר.⁷

בעימות עם הפלסטינים החריפו הקשיים וההתלבטויות הנובעות ממוסר הלחימה. לחימה נגד טרור וגרילה בתוך סביבה אזרחית מציבה אתגר קשה למפקדים וללוחמים. גם לכותב שורות אלה יש לא פעם הרהורים וערעורים על מבצעים, על חימוש ועל שיטות פעולה. אל"ם (מיל') יגאל שוחט, טייס בכיר לשעבר, שנשבה, נפצע וחזר לשירות פעיל, טען כי טייסי קרב צריכים למעשה להחליט בכל יום מחדש, ולפעמים בכל שעה, מה מותר להם לעשות מבחינה מוסרית וחוקית ומה לא. "לדעתי", הוא כותב, "טייסים צריכים לחקור היטב את הפקודה שהם מקבלים, לשאול

זאת מערכת היחסים הראויה שתהיה בנושא חופש ההחלטה של המוביל. לעומת חופש בחירה זה, יש פקודות שלגביהן אני קובע ייהרג ולא יערער. וזאת במקרה שאי־ביצוע משימה עלול לגרום לשואה. במקרה זה יש לומר בגלוי למוביל הטיסה, שאם ספק בליבו – נמצא אחר. בנושא הצלת אנשים יש לומר דברים חד־משמעיים. בעניין פיקוח נפש יש לבצע כל משימה שהיא, אף רבת סיכונים. לסיכום: השאלה מה מרחב ההחלטה של המוביל – כלל אינה שאלה. בידו כל מרחב ההחלטה.⁹

לפי דבריו, רק בשני מקרים אין למוביל חופש החלטה: במשימות קריטיות לחיי האומה ובמשימות של חילוץ ושל הצלת חיי אדם. ההנחיות האלה הן אבני היסוד של עצמאות המוביל בשטח, הן אינן מעניקות זכות אלא חובה לשקול ולהחליט בתבונה גם כאשר המצב מורכב, מסובך, וכאשר הציווי המוסרי מתנגש עם ביצוע המשימה. התרבות המבצעית אמורה לקבוע שהשיקולים של המפקדים בשטח יכובדו ויתקבלו. חובתם לשקול ולבקר כל פקודה בהיבטיה המבצעיים והמוסריים גם יחד. מותר למפקד לפעול בהתאם לשיקול דעתו בשטח ללא חשש מסנקציות. התמונה שהוא רואה היא "הנכונה" ביותר ברמה הטקטית, ולכן יש לתת לו חופש שיקול והחלטה בנושאים מבצעיים ומוסריים. נוסף על כך קיימת הנחיית יסוד בהירה, מעבר לכל פקודה קונקרטית, שלפיה כאשר ברור למפקד וללוחם כי הם עלולים לפגוע באזרחים שאינם עוינים, עליהם לנצור את נשקם, אלא אם כן הם נמצאים בסכנת חיים.

קבוצת המפקדים המבצעיים היא קבוצה מובילה. האם משהו מעלה על דעתו שעקב שבירת הכלים לא ניתן יהיה למנוע פיגוע המוני? האם משהו מעלה על דעתו שברגע זה תהיה "הקפצה", ואין מי שיזנק כדי לפגוע ברב־מחבלים?

דילמת מוסר הלחימה בשדה הקרב תישאר קשה ובלתי פתורה. אולם מבחינה עקרונית, הקריאה לסירוב פקודה מתפרצת לדלת פתוחה. התרבות המבצעית דורשת מהמפקדים לשקול שיקולים מבצעיים ומוסריים ומאפשרת להם לפעול לפי השיקולים האלה. העם כולו מסתכל על המפקדים. מותר להיאבק על מה שחשוב, אך אסור להשתמש בנכונות להילחם כמכשיר במאבק פוליטי. מפקד רשאי להפסיק את התנדבותו בכל עת, אך אין הוא יכול להחליט על התנדבות חלקית, אין הוא יכול להחליט אילו משימות יבצע ואילו לא מכיוון שאינן הולמות את תפיסתו הפוליטית. קבוצת הליבה נבחרת בשעת קושי, בשעת משבר. חברות הסרבנים למיניהם

הרבה שאלות על המטרה ולסרב למלא פקודה שהיא בלתי מוסרית בעיניהם. אני חושש שהם בכלל לא עסוקים בשאלות האלה, אלא מתחרים ביניהם מי יקבל על עצמו את המשימה הבאה לפגוע במישהו באמצע שכם.⁸ שוחט חושש שהטייסים אינם מתלבטים בשאלות מוסר ואינם מודעים לתוצאות מעשיהם. נקודה מעניינת בטיעוניו היא שהוא מביא את עצמו כדוגמה להוכחתם. כבר זמן רב מתריעים על האפשרות שמפקדים ולוחמים יסרבו לבצע הוראות, אף שלעיתים קרובות מחליטים לבטל מבצעים בעלי סיכון גבוה לאזרחים, ובמקרים אחרים המוביל קוטע מבצע בעיצומו כאשר גובר הסיכון לאזרחים. זה המקום להדגיש ולהציג שני כללים הקשורים למוסר הלחימה. כלל בסיסי אחד מבדיל בין פעולות אוויריות במלחמה כוללת לבין פעולות בעימות מוגבל: במלחמה כוללת, כאשר הטייסים אינם יכולים לתקוף את מטרתם, הם נדרשים למצוא מטרה חלופית, משנית או מזדמנת בשטח כדי למצות את החימוש שברשותם. לעומת זאת בעימות מוגבל הם מצווים לתקוף אך ורק את המטרה שהוגדרה. אם אין הם יכולים לתקוף בגלל עננים או מסיבה אחרת, אסור לתקוף מטרה שונה מחשש שיפגעו באזרחים.

כלל מהפכני קבע מפקד חיל האוויר בעבר, בני פלד ז"ל, שנקרא "חופש ההחלטה של המוביל". לפיו מותר למוביל מבנה, ולמעשה, זוהי חובתו, לפעול בהתאם לשיקול דעתו בשטח ללא חשש מסנקציות. עיקרון זה נובע מהתפיסה שהתמונה שרואה המוביל בשטח היא ה"נכונה" ביותר ברמה הטקטית, ולכן יש לתת לו חופש שיקול והחלטה בנושאים מבצעיים ומוסריים גם יחד. ובלשונו של בני פלד:

אינני עומד לשחרר אתכם מהאחריות שבידכם, המורכבת למעשה מהוראות ברורות ומיוזמה אישית. אם בהתאם לנסיבות יורה המוביל אחרת – על כך אין עומדים לדין. היוזמה

חייבת להיות פועל יוצא מהעובדה שנוצרה בשטח. ככלל אני משאיר לכל מוביל בשטח, לאחר שאמרו לו: למפגש [עם מטוסי אויב] – לא ללכת, אלא לחזור הביתה, אם מסיבות כלשהן החליט. ואולם אני שומר לעצמי את הזכות לערוך בדיקה מדוע חזר הביתה, אשקול לפי הראיות שבידי ואחליט אם ימשיך להיות מוביל. איני יכול לתת לכם ספר חוקים בעניין זה, אך זכרו: אתם מתנדבים – מצפים מכם למלא את ההוראה. אך לשיקול דעתכם נתון אם אכן תמלאו אותה. וזאת מאותה סיבה – משום שאתם מתנדבים. ומשום כך לא אעמיד אף אחד לדין על אי־ביצוע משימה ולא אכריח לטוס.

מותר להיאבק על מה שחשוב,
אך אסור להשתמש בנכונות
להילחם כמכשיר במאבק
פוליטי. מפקד רשאי להפסיק
את התנדבותו בכל עת, אך אין
הוא יכול להחליט על התנדבות
חלקית, אין הוא יכול להחליט
אילו משימות יבצע ואילו לא
מכיוון שאינן הולמות את
תפיסתו הפוליטית

לא עמדו במבחן.

לפני האינתיפאדה קיימו בצה"ל סדנאות לקצונה הבכירה בנושא הערכים הראויים. אחריה נפתח דיון ער באינטרנט הפנימי, ובעקבותיו הופצה טיוטה להערות. כמו כן אחד הגיליונות האחרונים של מגזין חיל האוויר בשם "מחשבות באוויר" כלל סדרת מאמרים בסוגיית מוסר הלחימה במערכה מול ארגוני הטרור הפלסטיניים. כיאות לגישה הפתוחה הובא בגיליון קטע ממאמר שפורסם בציבור ושקרא לטייסים לסרב פקודה. יחד עם זאת הסכנה של פיתוח "עור עבה" ושל שחיקת הרגישות המוסרית אורבת לפתחנו ככל שנמשכת הלחימה.

מוסר הלחימה במקום טוהר הנשק

טוהר הנשק הוא מושג צר, שכולל רק את השימוש באמל"ח. הנשק עצמו אינו טוהר או טמא. מה שקובע את ההתייחסות הערכית הוא כיצד משתמשים בו

הלוחמים ואופי ההוראות הנמסרות להם. הערך הזה כולל גם תחומים אחרים של פעילות צה"ל, ובהם היחס לשבויים והטיפול באוכלוסייה כבושה. המושג "מוסר" מופיע במקורות ובמסורת היהודית וקושר אותנו אליהם. לכן הערך הכללי יותר – מוסר הלחימה – מתאים יותר לצבא מודרני, שעוסק לא רק בלחימה, אלא גם בהחזקת שטחים ובשמירה על קיום הסדרים מדיניים. לחימה בתוך סביבה אזרחית מציבה אתגר קשה למפקדים וללוחמים. לעיתים קרובות שומה על המחליטים לבטל מבצעים בעלי סיכון גבוה לאזרחים. במקרים אחרים שומה על המפקד בשטח לקטוע מבצע שכבר החל, כאשר גובר הסיכון לאזרחים. בכל מקרה, התשתית של התרבות המבצעית אמורה לקבוע כי שיקולים של מוסר לחימה ששוקל המפקד בשטח יקובדו ויתקבלו. חובתם של מקבלי הפקודה לבקר אותה בהיבטיה המבצעיים והמוסריים גם יחד. התרבות המבצעית של צה"ל אמורה לדרוש

מהמפקדים לשקול שיקולים מוסריים ולאפשר להם לפעול לפי השיקולים האלה. מוסר הוא חלק מאחריות המפקדים ולא יעד מופשט. על המפקדים לדעת כי הם אחראים על מעשיהם של פקודיהם. הגישה הזאת למשמעות הקשר בין מוסר הלחמה לבין מנהיגות ואחריות חייבת להיות מוגדרת על-ידי המטה הכללי, ועליו להטמיע אותה בשטח. אפשר להשיג התנהגות מוסרית של חיילים באמצעות הדגשת חשיבותו של מוסר הלחמה כקריטריון חיוני בהתקדמות המפקדים בדרגים הגבוהים.

האינטלקטואל המעצב

קיים מתח מסוים בין אנשי המעשה לבין אנשי הרוח. עולם התוכן של אנשי המעשה הוא למצוא פתרונות מעשיים ומיידיים לבעיות דחופות וחמורות תוך כדי דחיית הטיפול בסוגיות עקרוניות וארוכת טווח עקב מצוקת זמן וקשב. לעומתם האינטלקטואלים מקדישים את רוב זמנם לרמות מופשטות יותר, המנותקות בחלקן מהמציאות הטורדנית. למרות זאת אין אינטלקטואל המנותק מסביבתו ומהקשר החברתי והפוליטי שבו הוא חי ושממנו צמח. השאלה אינה עצם היותו חלק מהחברה שבה הוא חי, אלא מידת מעורבותו בחייה ובמהלכיה.

סיפורם של האינטלקטואלים הוא בעיקרו סיפור השיח המתקיים בין הפוליטיקה והשלטון לבין הייעוד והחזון. בתקופת המלכים, כפי שמשקפת בתנ"ך, היה ניגוד חריף בין המלך כמייצג עולם המעשה לבין הנביא, איש הרוח, התובע נורמות התנהגות גבוהות ומוכיח בשער את העם ואת מנהיגיו. עימות כזה התקיים, למשל, בין שאול לשמואל ובין דוד לנתן. הרמב"ם ראה (בעקבות אריסטו) את האישיות האידאולית בדמות מלך-נביא, מיזוג של איש רוח עם שליט. הוא זיהה דמות זאת עם משה, שנחשב לגדול הנביאים ולשליט נאור של אומה מתגבשת בצאתה ממצרים, אך האחדות הזאת נשארה בגדר אידיאל שלא הוגשם. מידת הניתוק ומידת החיבור של האינטלקטואל עם עולם המעשה משפיעות על תפיסת עולמו ועל השתתפותו בדילמות הבולטות של סביבתו.

הדרך הפחות קשה שיכול לבחור אינטלקטואל היא לנקוט עמדה של קטגור, של מוכיח בשער, של נביא זעם. בנקיטת עמדה זו הוא מסיר מעל עצמו כל אחריות ובוחר להתנקות מהקשר למציאות על כל פגמיה. בעמדה הזאת יש סיכוי סביר שהוא ייחשב לאיש מורם מעם שרעיונותיו נעלים. הוא נמצא מעל לכל ויכוח ומאבק, אולם בחירה בעמדה הזאת פירושה אי-השתתפות במאמץ

מתמיד לבחון את הדברים ולהשפיע על שיפורם היכן שאפשר.

קיים גם האינטלקטואל המחויב או המעורב אשר גם הוא מותח ביקורת, אך מתוך הבנה ואמפטיה לסביבתו. האינטלקטואל המעצב נאחז בתקווה שהתודעה חזקה לא פחות מההווה, שתרבות, ערכים ומוסר משפיעים על עוצמתה של חברה לא פחות מאשר התשתית החומרית והצבאית שלה. עליו לכוון את חשיבתו לביקורת מעצבת, בונה ומתקנת, אשר יותר משהיא מצביעה על השלילי, על הנפסד, היא מסמנת כיוונים לעשייה חיובית יותר, למדיניות בונה ומקדמת. הדרך הזאת מאפשרת לו לנסות להשפיע על תהליכים ועל מגמות עכשוויים. בחירתו "להפשיל שרולים" ולהשתתף בביקורת מעצבת מחייבת אותו למצוא את האיזון הדק בין ייעוד וחזון לבין פשרות מכורח המציאות. עליו לשמור על האיזון בין מעורבותו האינטלקטואלית לבין ניתוק ממעגלי קבלת ההחלטות. על האינטלקטואל להשתתף בעיצוב התרבות אשר מוסר מלחמה הוא אחד ממרכיביה. החברה זקוקה להוגי דעות, לחוקרים, לאמנים ולמחנכים שייטלו על עצמם מחויבות לרעיונות ולאידאות, אך גם לחברה ולפרט. המחויבות של איש הרוח אינה נובעת בהכרח מתביעה חיצונית אלא ממחויבות אישית,

מוסר הוא חלק מאחריות המפקדים ולא יעד מופשט. על המפקדים לדעת כי הם אחראים על מעשיהם של פקודיהם. הגישה הזאת חייבת להיות מוגדרת על-ידי המטה הכללי

מהכרה בנחיצות של מעורבותו ושל תרומתו לאתגרים החיוניים ביותר של החברה שבה הוא חי. דווקא בקרב האינטלקטואלים שאפשר לכוונתם מעצבים ישנה אופטימיות בנוגע ליכולתם להשפיע ובנוגע למידת השפעתם. אייזנשטט טוען כי גורמים שונים בחברה המודרנית הגבירו את השפעתם על תפיסת הסדר החברתי, התרבותי והפוליטי. תקשורת ההמונים גם היא מחזקת את השפעת האינטלקטואלים ומשנה את האיזון ביניהם לבין הפוליטיקאים בעיצוב עמדות הציבור.¹⁰

ביטחון המדינה ואזרחיה הוא אחד מהחוויות המשותפות החזקות של אזרחי המדינה. הוא אחד הגורמים המשפיעים ביותר על ההווה הלאומית בעתיד הנראה לעין. ביקורת מתמידה וחודרנית של השיח הביטחוני והמוסרי היא באחריותו של האינטלקטואל. עליו לבחון מידע, לפרש, לנתח, לחשוף, לבקר, למחות ולהתריע, אך גם – ובעיקר – להציע תקווה, לסמן דרכים אחרות. עליו לכנס את פרטי המציאות הרלוונטיים ולארגן אותם בעולמות תוכן מוגדרים לפי סדרי חשיבה והיגיון, עליו להתבונן במציאות בעין מפוכחת ואירונית ולהיאבק בכניעה הבלתי מודעת למהלכה הכאוטי של ההיסטוריה. עליו להציע זהות לאומית, חברתית, תרבותית ומוסרית, להשתתף בעיצוב התודעה של החברה

ושל הפרטים החברים בה מתוך הנחה בסיסית שיש טעם בכל המאמץ הזה, שהשינוי אפשרי ותלוי בעיקר בנו. כך תיאר (בעריכה קלה) ישעיהו ברלין, אחד האינטלקטואלים הבולטים של המאה ה-20, את האינטלקטואל המעצב:

עיקר חוליו של הדור מתגלה באמנים ובהוגי הדעות המקדישים את חייהם לתפקיד המכאיב של יצירה, תיאור וניתוח. הם החיים את מצוקותיה של החברה... הם שמטביעים את חותמם על גורל דורם ומעידים עדות נאמנה על המערכה לבאים אחריהם. [לכן יש] לנהוג זהירות, לבדוק בשבע עיניים קודם שאתה בוחר עמדה מוסרית ומדינית ומתחייב

למערכת עקרונות מוסר מוגדרת מאוד שתנחה את המחשבה והמעשה במחיר אישי שגדל והולך בלי הרף.¹¹

סיכום

מוסר המלחמה מושתת על ערכים נורמטיביים ועל שאיפה להתקרב אליהם ולא רק על כללים ועל חוקים של מותר ואסור שהם עיקרה של האתיקה הצבאית היישומית. מוסר המלחמה נמדד בכמה מבחנים: מבחן הכוונה, מבחן התוצאה, מבחן התהליך וכוחם המוסרי של הערכים כפרי של אמנה חברתית.

כך מהווה תרבותו של עם ושל צבא ציר ייחוס או מודל שניתן להשתפר ולהתקרב אליו. עלינו לקבוע לעצמנו כמטרה לחזק את הפן המוסרי בסביבה מורכבת, דינמית וזרועת מוקשים. כל עוד נאמין כי ביסודו של דבר ישראל נאבקת מאבק צודק וחיוני, כל עוד המצפון יהיה המצפון, נוכל להתמודד עם אתגרים הנובעים ממוסר הלחימה. אין דרך טובה יותר לסיים את העבודה על מוסר המלחמה, על אחריות המפקדים, על חובתם לבחון את ההוראות הניתנות להם ועל טיבה של המשמעת הביקורתית מאשר

לצטט את דברי הסופר-הטייס סנט-אכזיפרי בספרו "הנסיך הקטן":

ביקש הנסיך הקטן: הנני רוצה לראות בשקיעת החמה. אם על המלך טוב, יצווה נא כי תשקע. שאל המלך: "לו ציוויתי על אחד מאלופיי לדאות כפרפר מפרח לפרח, לחבר מחזה תוגה או להפוך לעוף הים, ואילו נמנע אותו אלוף מלמלא אחר פקודתי – במי משנינו היה האשם, באלוף או בי?" "בך", השיב הנסיך הקטן בתוקף. "נכון", קרא המלך. "יש לדרוש מכל אדם רק את שידו משגת. רק על יסודות התבונה תיכון המנהיגות. רשאי אני לדרוש משמעת משום שפקודותיי הן הגיוניות".¹²

מוסר המלחמה מושתת על ערכים נורמטיביים ועל שאיפה להתקרב אליהם ולא רק על כללים ועל חוקים של מותר ואסור שהם עיקרה של האתיקה הצבאית היישומית

מקורות

1. מיכאל וולצר, מלחמות צודקות ולא צודקות, תל-אביב, עם עובד, 1984, עמ' 7. נדפס לראשונה באנגלית ב-1977. תרגום: יורם ברנובסקי
2. כרמית גיא, בר-לב, עם עובד, 1998
3. ynet, 15 בספטמבר 2002
4. המילון למונחי צה"ל, הערך "ציות", אג"ס-תוה"ד, 1998
5. ynet, 15 בספטמבר 2002
6. אירית גל ואילנה המרמן, מביירות לג'נין, תל-אביב, עם עובד, 2003
7. שמואל גורדון, מנהיגות אווירית: תרבות מבצעית מודרנית, תל-אביב, משרד הביטחון, 2003, עמ' 115-116
8. יגאל שוחט, "דגל שחור" מוסף הארץ, 8 בינואר 2002, עמ' 18
9. בנימין פלד, "מרחב ההחלטה של המוביל", מחשבות באוויר 23, 1997, עמ' 23. (מתוך דברים שנשא לאחר מלחמת יום הכיפורים)
10. Shmuel N. Eisenstadt, "Intellectuals and Traditions", in Shmuel N. Eisenstadt & S.R. Graubard (Eds.) Intellectuals and Traditions, New York, Humanities Press, 1973, p. 17
11. ישעיהו ברלין, הוגים רוסים, תל-אביב, עם עובד, 1983, (נדפס לראשונה ב-1948), עמ' 149-150
12. אנטואן דה סנט אכזיפרי, הנסיך הקטן, תל-אביב, עם עובד, 1999 (יצא לאור לראשונה בצרפתית ב-1946), עמ' 37-39

